

Heller Ágnes

Saul fia – kétszer

A filmet eddig kétszer láttam.

Az első alkalommal is tudtam, hogy jelentős filmet nézek, de valami nyugtalanított. Az hozott zavarba, hogy semmit sem éreztem. Sem rettenetet, sem féltelmet, sem együttérzést, sem gyűlöletet vagy akár rokonszenvet és ellenszenvet. Az élmény, illetve az élmény hiánya éles ellentétben állt azzal, ahogyan a magyar Sonderkommando felkeléséről készült amerikai filmre, *A szürke zónára* lelkileg reagáltam.

Pedig az úgynevezett történet nagyon hasonló. A magyar Sonderkommando tagjai tudták, hogy őket is meg fogják ölni. Becsületben akartak meghalni, ezért, s nem a siker nagyon halvány reményében szervezték a felkelést. Ők találtak rá a gázkamrából a krematóriumba szállított hullák között egy lélegző lányra. Felöltöztették, ezer veszély között bújtatták, védelmezték. Én, a néző, tudtam, hogy ez nem fog nekik sikerülni, de nagyon vágytam rá, hogy mégis.

Heller Ágnes a jeruzsálemi Cion-hegy Soá-emlékhelyén

Kobányai János fotója

Ezzel szemben semmit sem éreztem a *Saul fia* hasonlónak tűnő esetében. Talán, mert egy élő megmentése más húrokat penget meg az ember lelkében, mint egy halott eltemetése? Vagy mert az előbbiben van egy cseppnyi racionalitás, míg a másikon nincsen? Nem tudom.

Amikor *A szürke zónában* a fiúkat kivégezték, mert a felkelőknek golyó járt, nem gáz, velük éreztem. S még inkább sirattam a lányokat, akik a két krematórium felrobbantásához a robbanóanyagot kicsempészték. Kétszeresen sirattam ezeket az ünnepléses keretek között felakasztott fiatal lányokat, akiknek nem járt a golyó általi halál megtiszteltetése. Akik a felkelésben való segédkezés nélkül – ellentétben a Sonderkommando tagjaival – túléltek volna.

A szürke zóna nem volt giccs, de közönségfilm volt. Egy percig sem tartottam jelentősnek, bár történelmileg körülbelül hitelesnek, hiszen a forgatókönyv az 1946-ban már részletekben olvasott Nyiszli-könyv (*Mengele boncolóorvosa voltam az auschwitzi krematóriumban*) s egyéb dokumentumok alapján íródott. Minden magától értetődő volt. Nem kellett semmit sem értelmezni. Sírtam, azután hazamentem vacsorázni.

Most pedig kijövök a moziból, és tudom, hogy jelentős, sőt nagy filmet láttam. Egy filmet, melyben semmi sem magától értetődő, amelynek titkai vannak, amelyen sokat kell gondolkodni. És én mégsem érzek semmit. Nem érzek együtt sem Saullal, sem a felkelőkkel. Csak egyetlen embert szerettem meg egyetlen percre, azt a férfit, aki Sault megmenti a vízbe fulladástól. Nem érzek gyűlöletet sem senkivel szemben. Csak egyetlen embertől undorodom egy percre, attól a kis szadista náciától, aki Sault felkéri a menyasszonytáncra. Nagy jelenet, de sok a nagy jelenet. S én mégsem érzek semmit.

Felteszem magamnak a kérdést: mit éreztem akkor, mikor kivittek a Duna-partra, hogy meggyilkoljanak? Mit éreztem akkor, amikor egy öregasszony és egy csecsemő mellettem halt éhen a pincében? Mit éreztem akkor, mikor a WC feletti kis fülkében kuporogtam, míg a nyilasok lányokat kerestek a lakásban? Vagy amikor kiugrottam a deportálandók sorából? Ahogy most visszagondolok rá: semmit. Nem éreztem semmit. Sem félelmet, sem megkönnyebbülést, sem szeretetet, sem sajnálatot. Félttem a haláltól? Dehogyan. Sajnáltam a csecsemőt, aki egész éjszaka kiabált, és reggelre elhallgatott, vagy a zokogó anyját? Dehogyan. Ha egyetlen szóval akarom leírni az úgynevezett lelkiállapotomat, azt mondom: apátia. A dolgok megtörténnek, így vagy amúgy történnek, nekem ebben akkor sincs részem, ha ösztöneimre hallgatva

valamit teszek, vagy nem teszek. A hullákra úgy tekintek, mint kövekre, még csak ki sem kerülöm őket, átlépek rajtuk, a ház előtt állva sem nézek rájuk. Egyszer egy nyilas rám lő, nem talál el, megnézem a lövés helyét a falban, nem érzek semmit. Már éhséget sem.

Ugyanúgy nem éreztem semmit akkor, mint most, amikor a moziban ülve a *Saul fia* című filmet néztem. S miközben visszaidéztem tizenöt éves magamat, hirtelen rájöttem, hogy mi is történt velem ott a moziban. Az, hogy nem a moziban voltam. A filmben voltam. Ott voltam. Azért maradtam apatikus, mert ott voltam. Azok között, akik hullákat szállítottak, akikre rá sem néztek, akik appellre álltak, takarítottak, holtak zsebeit kutatták, lapátoltak, mert ez már így van, mert már semmi sem számít, csak az élet meghosszabbítása, az éhség csillapítása. Ösztönök érzések nélkül. Így van ez. Ez igaz.

De hát mégiscsak a nézőtéren voltam. Szerettem volna több arcot látni, megkülönböztetni a jó embert a rossztól, de ez alig sikerült. Lelkileg tiltakoztam: nem vagyunk számok, sosem voltunk számok, minden tanú a kivételekről beszél, azokról, akik életben tartották őket. Hol vannak a kivételek? Hol marad az egyetlen jó ember, aki megváltja a világot?

Mielőtt másodszor is megnéztem a filmet, megkíséreltem szubjektív gondolataimat esztétikai fogalmakra váltani.

Bertold Brecht a drámába be akarta vezetni az úgynevezett „elidegenítő effektust”. Azaz olyan drámát írni, amely semmiféle érzelmi hatást nem vált ki a közönségben, olyan drámát, amely semmiféle érzést nem kelt a nézőben, mivel minden érzés hamis. Brechtnek nem sikerült a saját eszméjét megvalósítania. Hiába minden, mégis együtt érzünk az anyával (*A kaukázusi krétakörben*) vagy a néma lánnyal (*Kurázi mama és gyermekeiben*), nem idegenedünk el a drámai történetétől. Úgy hiszem, hogy most, ebben a filmben sikerült megvalósítani először a Brecht-féle törekvést, de ellenkező előjellel. Nem úgy, hogy idegen marad számunkra a dráma, hanem úgy, hogy benne vagyunk, hogy nem vagyunk többé nézők. Halálgyárban vagyunk, halljuk a gyár zaját, vagy már nem is halljuk. Megszoktuk.

S most megnéztem a filmet másodszorra is, hogy képes legyek – mint virtuális néző – esztétikai értelmezésre.

Először Sault akartam megérteni.

Szerettem volna azt mondani, „kettős kötöttség”, egy régi, bevált, tragédiákat értelmező fogalom. Mondjuk: Saul egyik kötöttsége a Sonderkommando-felkelésben való részvétel, másik kötöttsége ál-

lítólagos fiának eltemetése. De nem erről beszél a film. Saul ugyan teljesíti a rá kiosztott feladatot, elvesz egy csomag robbanóanyagot egy lánytól, de az egész nem érdekli, a csomagot elveszíti. S ez nem kis mulasztás, hanem nagy veszteség a felkelők számára. Tehát kettős kötöttség nincs. Sem konfliktus, sem dráma, még kevésbé tragédia. Saul egyetlen dolog foglalkoztatja, egyetlen célja van: egy kisfiú darabokra szaggatott testének rituális szertartással való eltemetése. Azaz: az egyik lehetetlen vállalkozással szemben egy másik lehetetlen vállalkozásra tesz fel mindent.

Ha így nézzük a történetet, akkor Saul vállalkozása a Sonderkommando felkelésének tükör-szimmetriája. Raul Hilberg könyvében olvastam, hogy a felkelőknek három géppisztolya volt. Három géppisztollyal az SS-őrök ellen! Saul minden erőfeszítése, hogy egy rabbit találjon, megghiúsult. Rituális temetést akart kiharcolni egy ember számára egy halálgyárban! Abban éreztem a tükör-szimmetriát, hogy mind a felkelők, mind Saul felmondták az abnormalitást egy abnormális világban. A háború, mindenekelőtt az igazságos háború normális, ezt mindenki érti, megérti, egy halott rituális eltemetése normális, mindenki érti, megérti.

Mégsincs teljes szimmetria a szimmetrikus történetben. Hogy az elnyomottak, a megalázottak felkelnek elnyomóik ellen, minden esetben, minden körülmények között érthető, értelmezhető. De hogy valaki az abnormalitás elleni lázadásban egy szétdarabolt halott rituális temetéséért tegyen mindent kockára, nem érthető. Próbálok megérteni.

Saul maga is tudja, hogy nem érthető, s ezért azzal próbálja másokkal megértetni, hogy a halott fiú az ő fia. Ha tényleg az ő fia lenne, akkor persze megértenék, azaz a történet értelmezhető lenne s kellően szentimentális is. De hát Saulnak, mindenki tudja, nincs fia. Mások szemében rögeszméje van, mániája van. És a mi szemünkben?

Jönnek a transzportok, jönnek a transzportok. Minden nap vagy kétezret küldenek a gázkamrába. A halálgyár pontosan működik. Saul, a magyar Sonderkommando tagja, a hullákat cipeli, ezer hullát cipel. A halottak ruháit összeszedi, nem érdekli a halálba menők megtévesztése, ez már így van, ez már így szokás. Mi is így látjuk. A film a gázkamrába masírozókkal kezdődik, s ez a jelenet többször megismétlődik. Saul szemével látunk. Saul arca szenttelen, közömbös, mindig egyforma, apatikus. S így mi is azok vagyunk.

De miért éppen ezt a fiút, az ezrek közül egyetlen akarja, ha nem is megmenteni, de rituálisan, rabbival eltemettetni? Miért épp így és itt és ebben az esetben akarja a normalitást az abnormális világban? A kérdésre adott minden válasz szerintem vagy hamis, vagy igaz, azaz eldönthetetlen. A fiú nem Saul fia. Azt mondja, hogy rámosolygott, amíg még néhány percig élt. Én nem láttam ezt a mosolyt. Tudjuk, hogy a Talmud szerint aki egy ember életét megmenti, az megmenti az egész emberiséget. De hát itt nem egy ember életének megmentéséről volt szó, itt Saul egy halottat cipelt a karjában. Még akkor is, amikor a lázadáskor a táborból kitörő rabok az életüket akarták menteni, ő egy halottat akart megmenteni. Ha az isteni csoda életben tartott egy gyereket, hiába ölik meg, Isten kiválasztottjának kijár a rituális temetés. A film ellenpontokkal dolgozik. Míg a halott gyereket Saul fulladozva vízbe ejti, addig őt, Sault egy másik menekülő ember menti ki és támogatja – hova? A tízperces szabadságba.

A házikóhoz a menekülők a folyón keresztül úszva jutnak el. Milyen folyó ez? Ha földrajzilag nézzük, akkor a Visztula. Ha metaforának nézzük (mint ahogy én), akkor ez a Sztüx folyó, mely (a görög mitológiában) a világot az alvilágtól elválasztja, s a férfi, aki Sault áthozza a vízben, a Sztüx hajója. A menekülők a Sztüx folyón keresztül jutnak az alvilágból vissza a világba.

A Sztüxön az alvilágból a világba jutva újra érző emberekké válnak. Akik eddig apatikusan viselkedtek, elkezdnek lázasan a jövőről beszélni. Hogy és hol csatlakozhatnának a lengyel partizán hadsereghez? Az arcok felélénkülnek, lehet választani, cselekedni. Egy lengyel kisfiú megáll a kunyhó előtt, és benéz. Mire Saul rá néz, és elmosolyodik. Ezt a

felejthetetlen, az arcon lassan kialakuló mosolyt Röhrig Géza gyönyörűen csinálja. Az alvilágban nem lehet mosolyogni, a világban lehet. Most már ő is tud mosolyogni. Tudjuk, hogy csak percekig, mert már közeledik az SS, hogy a reménykedőket megölje.

A kisfiú száját betapasztják, hogy ne kiabáljon, ahogy a rabbi Saul száját betapasztotta, hogy az ki ne ejtse a Kimondhatatlan nevet. Nem tudom, szándéka volt-e ez a párhuzam a rendezőnek.

Visszatérek a kezdethez. A film tényleges egyszeri tapasztalatokat idegenít el és változtat többek között az elidegenítés által mitológivá.

Említettem, hogy egy csecsemő éhen halt melletttem. Anyja zokogását hallva egy férfi felállt, karjába vette a halottat, és kirohant vele (belövések közepette) az utcára, hogy a sürgősségi kórházba vigye. Mindenki tudta, hogy a gyerek halott.

Arra is jól emlékszem, mikor éreztem először valamit, és hogy mi volt ez az érzés. Akkor éreztem először, amikor az alvilágból kilépve megláttam egy katona sapkáján a vörös csillagot. És mit éreztem? Kimondhatatlan boldogságot. Saul mosolyát. Van egy pillanat, mikor nem az a fontos, hogy mi jön azután, hanem maga a pillanat. Nem kellett a filmnek bemutatnia, amit *A szürke zóna* bemutatott, hogy mindnyájukat agyonlövik, a lányokat pedig felakasztják.

A szabadság néhány perce mindent megér. A *Saul fiában* mindenki megkapta a maga néhány perces szabadság-jutalmát. Ki-ki a magáét. A felkelők a jövő győztes harcainak elképzeléseit, Saul egy élő kisfiút, akire ő tud rámosolyogni. Úgy éreztem, hogy filozófiába cseppentem. *Nunc stans*. A pillanat és az örökkévalóság kereszteződése. Ez az igaz „happy end”.

